

dr Katarzyna Orlak⁴³

CZAS PRACY SĘDZIEGO W KONTEKŚCIE PSYCHOSPOŁECZNYCH ZAGROZEŃ ZAWODOWYCH

Regulacje prawne określają, że czas pracy sędziego pozostaje wyznaczony wymiarem jego zadań. Jak wyjaśnia Rycak⁴⁴ takie unormowanie przesądza o tym, że sędziowie co do zasady objęci są tzw. zadaniowym systemem czasu pracy, przy czym w rzeczywistości można wyróżnić dwie grupy sędziów odmienne pod względem systemu czasu pracy: sędziowie funkcyjni oraz pozostali, którzy nie wykonują obowiązków kierowniczych. Dokładne opisywanie organizacji czasu pracy sędziów wykracza poza ramy niniejszego artykułu, zwłaszcza, że została ona przedstawiona w literaturze stosunkowo obszernie. Dla dalszego wywodu istotne jest jednak zauważenie, że w dużych sądach (powyżej 35 etatów sędziowskich) pracuje się w rytmie zmianowym, zaś dyżury mogą rozciągać się także na godziny wczesnoranne, późnowieczorne a nawet na porę nocną, a także fakt, że górna granica wymiaru czasu pracy sędziego nie jest określona inaczej niż przez prawo do wypoczynku⁴⁵. Tymczasem, według obecnego stanu wiedzy, wydłużone i nieregularne godziny pracy oraz praca zmianowa mogą stanowić źródło negatywnych konsekwencji zdrowotnych, do jakich dochodzi w wyniku stresu

---

⁴³ Psycholog, Instytut Psychologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

⁴⁴ Rycak A. (2008), Czas pracy sędziów – zagadnienia problemowe, Monitor Prawa Pracy nr 5/2008.

⁴⁵ Por.: (1) ibidem, (2) TK (2013) Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 maja 2013 roku, sygnatura SK 11/11; (3) BTK (2013), Określenie maksymalnych norm czasu pracy sędziów sądów powszechnych, źródło:

<http://trybunal.gov.pl/rozprawy/komunikaty-prasowe/komunikaty-po/art/2134-okreslenie-maksymalnych-norm-czasu-pracy-sedziow-sadow-powszechnych/>

doświadczanego wskutek wpływu godzin pracy na funkcjonowanie psychofizjologiczne i społeczne człowieka⁴⁶.

Czas pracy a doświadczanie stresu

Znaczna część literatury dotyczącej czasu i harmonogramu pracy traktuje o pracy zmianowej (i w porze nocnej) oraz o wydłużonych godzinach pracy. Przez wydłużone godziny pracy rozumie się tutaj dobowy wymiar czasu pracy przekraczający standardowe 8-9 godzin i tygodniowy wymiar czasu pracy przekraczający 40 godzin⁴⁷. Za pracę zmianową uważa się natomiast pracę wykonywaną poza standardowymi godzinami, za które uważa się przedział od 7-8 rano do 16-17, w sposób regularnie zaplanowany, zaś nieregularne godziny pracy wiążą się z brakiem sztywnych harmonogramów pracy i koniecznością stałej dyspozycyjności⁴⁸.

Badacze ryzyk zdrowotnych wynikających z zagrożeń psychospołecznych w środowisku pracy zgodnie wskazują, że harmonogram i czas pracy stanowią jeden z dziesięciu kluczowych obszarów stresogennych w środowisku pracy⁴⁹. Przez stres związany z pracą rozumie się przy tym, zgodnie z definicją Światowej Organizacji Zdrowia, możliwą reakcję człowieka w sytuacji gdy stawiane mu w pracy wymagania i presja nie odpowiadają jego wiedzy i umiejętnościom i stanowią wyzwanie dla jego zdolności radzenia sobie. Zagrożenia psychospołeczne definiuje się natomiast jako te aspekty projektowania i zarządzania procesem pracy (wraz z ich kontekstem organizacyjno-społecznym), które potencjalnie mogą spowodować szkody psychologiczne lub fizyczne⁵⁰.

---

⁴⁶ Tak też w.: (1) Tucker P i Folkard S. (2012), *Working Time, Health, and Safety: a Research Synthesis Paper*, ILO: Geneva; (2) Leka S., Jain A. i Orlak. K (tłum) (2013), *Zagrożenia psychospołeczne w środowisku pracy I ich wpływ na zdrowie*, Stowarzyszenie Zdrowa Praca: Warszawa.

⁴⁷ Tak też w.: Tucker P i Folkard S. (2012), *Working Time, Health, and Safety: a Research Synthesis Paper*, ILO: Geneva.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Leka S., Jain A. i Orlak. K (tłum) (2013), *Zagrożenia psychospołeczne w środowisku pracy I ich wpływ na zdrowie*, Stowarzyszenie Zdrowa Praca: Warszawa.

⁵⁰ Ibidem.

Uznaje się obecnie, że stres jest powszechnym następstwem pracy zmianowej, długich godzin spędzanych w pracy, pracy polegającej na wykonywaniu zadań wymagających zakłóceń nawyków związanych ze snem i skutkujących zmęczeniem. Podwyższone ryzyko wystąpienia stresu związane jest przede wszystkim z zakłóceniami naturalnych biologicznych cykli okołodobowych, skróconym czasem i gorszą jakością snu w ciągu dnia, oraz konfliktem ról zawodowych i prywatnych. Wskazuje się, że zmęczenie będące skutkiem długich godzin pracy lub pracy zmianowej może oddziaływać dwójako: z jednej strony, może predystynować pracownika do doświadczania stresu; z drugiej, może wzmacniać oddziaływanie dowolnego istniejącego wcześniej czynnika stresogenego⁵¹.

Czas pracy a długoterminowe konsekwencje

zdrowotne

Nie budzi obecnie wątpliwości, że stres związany z pracą może bezpośrednio lub pośrednio przyczynić się do doświadczania negatywnych skutków zdrowotnych, takich jak depresja i inne powszechne zaburzenia stanu zdrowia psychicznego, cukrzyca typu 2, choroby sercowo-naczyniowe oraz dolegliwości mięśniowo-szkieletowe. Stres zawodowy wpływa również na zaburzenia dobrostanu społecznego pracowników oraz ich zachowania zdrowotne⁵². Poniżej zaprezentowano wybrane wyniki badań dotyczących związków czasu pracy z konsekwencjami zdrowotnymi.

W badaniach podłużnych⁵³, w których eksplorowano charakterystykę pracowników zmianowych i porównywano czynniki stresogenne oraz zachowania zdrowotne pracowników zmianowych i osób pracujących na jedną, dzienną zmianę, na podstawie czteroletnich analiz wskazano, że mężczyźni pracujący wieczorami, w systemie rotacyjnym lub w ramach nieregularnych harmonogramów zmian, mieli podwyższony wskaźnik diagnozowania chorób przewlekłych o okresie czterech lat. Poziom dystresu psychologicznego (powodującego zaburzenia kognitywno-funkcjonalne)

---

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Badania polegające na kilkukrotnym (co najmniej dwukrotnym) pomiarze tych samych zmiennych przy użyciu tych samych narzędzi u tych samych osób co pewien okres czasu (zwykle kilka-kilkanaście lat).

był natomiast podwyższony w okresie dwuletnim, zarówno w grupie mężczyzn jak i wśród kobiet pracujących wieczorowo⁵⁴.

W innych badaniach⁵⁵ na podstawie analizy godzin pracy i deklaracji badanych nt. nadciśnienia, na próbie populacji amerykańskiej (n=24205) stwierdzono pozytywną korelację między ilością godzin pracy tygodniowo, a występowaniem nadciśnienia tętniczego. W porównaniu z osobami pracującymi między 11 a 39 godzin tygodniowo, osoby pracujące 40 godzin 14% częściej deklarowały nadciśnienie tętnicze, osoby pracujące 41 do 50 godzin tygodniowo – 17% częściej a osoby pracujące 51 godzin lub więcej – 29%. Wskaźniki te obliczono po uwzględnieniu innych kontrolowanych zmiennych, które mogą wiązać się z występowaniem nadciśnienia. Uzyskane wyniki jednoznacznie wskazują zatem, że wydłużenie tygodniowego czasu pracy może być czynnikiem ryzyka nadciśnienia tętniczego. Poza nadciśnieniem tętniczym, stwierdzono też związek między pracą w nadgodzinach (3-4 nadgodziny dziennie) a zwiększonym o 50% ryzykiem incydentów naczyniowych⁵⁶.

Shields⁵⁷, na próbie dorosłych pracowników w wieku 25-54 lata, pracujących co najmniej 35 godzin tygodniowo (n=3830), przez okres dwóch lat badała związki między długimi godzinami pracy, depresją oraz zmianą wybranych zachowań zdrowotnych (zmiana wagi, palenie tytoniu, konsumpcja alkoholu i aktywność fizyczna, przy uwzględnieniu zmiennych socjoekonomicznych i zawodowych, takich jak poziom wykształcenia, dochód, zawód, praca zmianowa i samozatrudnienie). Badanie wykazało, że kobiety pracujące wiele godzin mają większe ryzyko zachorowania na depresję. Wzrost ilości godzin pracy wiązał się z niezdrowym wzrostem wagi wśród mężczyzn, wzrostem

⁵⁴ Shields, M. (2002). Shift work and health, *Health Reports*, 13(4), 11-33.

⁵⁵ Yang, H., Schnall, P.L., Jauregui, M., Su, T.C. i Baker, D. (2006). Work hours and self-reported hypertension among working people in California, *Hypertension*, 48 (4), 744-750.

⁵⁶ Japan Institute of Labour, (2002) Public policy: Substantial relaxation of criteria for karoshi. *Japan Labour Bulletin*, Vol 41 – No 02, 7-8;

Virtanen, M.; Ferrie, J.E.; Singh-Manoux, A.; Shipley, M.J.; Vahtera, J.; Marmot, M.G.; Kivimäki, M. (2009), Overtime work and incident coronary heart disease: the Whitehall II prospective cohort study, *European Heart Journal*, Vol. 31, No. 14, pp. 1737-1744.

⁵⁷ Shields, M. (1999). Long working hours and health. *Health Reports*, 11(2), 33-48.

palenia tytoniu niezależnie od płci, a także ze wzrostem konsumpcji alkoholu wśród kobiet. Związek długich godzin pracy z nadużywaniem alkoholu potwierdzają także badania przeprowadzone w Polsce⁵⁸.

Analiza dostępnych badań z okresu 1996-2003, dokonana przez van der Hulst, z uwzględnieniem jakości metodologicznej badania, pozwoliła stwierdzić związki między wydłużonym czasem pracy a wskaźnikiem zgonów, chorobami sercowo-naczyniowymi, cukrzycą nieinsulinozależną, jak również ryzykiem przedwczesnej utraty zdolności do pracy oraz innymi specyficznymi wskaźnikami zdrowia somatycznego i zmęczeniem, choć związki te były dość wątpliwe⁵⁹. Również inne badacze wskazują na podobne konkluzje, wiążąc wydłużone godziny pracy z takimi zjawiskami jak podwyższone ryzyko deprywacji snu, niewystarczający odpoczynek, pogorszenie funkcjonowania fizjologicznego i immunologicznego, dolegliwości mięśniowo-szkieletowe, problemy reprodukcyjne, późniejsze zawieranie małżeństw i rodzicielstwo, a także otyłość u dzieci badanych pracowników⁶⁰.

Czas pracy a bieżąca zdolność do pracy

Praca w godzinach nocnych niewątpliwie nie jest tak samo efektywna jak praca w dzień. Jest to spowodowane przede wszystkim zaburzeniem biologicznego rytmu cirkadiannego sen-czuwanie. Regulujący ten rytm naturalny zegar biologiczny, zlokalizowany w szyszynce, podlega oddziaływaniom tzw. synchronizatorów środowiskowych, wśród których wyróżnia się pracę, inną aktywność, sen, posiłki, a przede wszystkim

---

⁵⁸ Orlak, K. (2010), Nadmierne obciążenie pracą a nadużywanie alkoholu, *Polskie Forum Psychologiczne*, tom XV nr 2, 193-211.

⁵⁹ van der Hulst, M. (2003), Long workhours and health, *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, Vol. 29, 171-188.

⁶⁰ Tak też w: (1) Caruso, C.; Hitchcock, E.; Dick, R.; Russo, J.; Schmidt, J. (2004), Overtime Work and Extended Shifts: Recent Findings on Illness, Injuries and Health Behaviors, National Institute for Occupational Safety and Health: Cincinnati; (2) Caruso, C. (2006), Possible broad impacts of long work hours, *Industrial Health*, Vol. 44, No. 4, 531-536; (3) Caruso, C.; Waters, T. 2008. A review of work schedule issues and musculoskeletal disorders with an emphasis on the healthcare sector, *Industrial Health*, No. 46, 523-534.

ekspozycję na światło⁶¹. Również poziom zdolności do pracy w ciągu dnia podlega rytmizacji biologicznej. Klasyczne już badania prowadzone na gruncie psychofizjologii niemal od początku XX wieku, na podstawie danych zebranych w zakładach pracy pozwoliły stwierdzić, iż najwięcej błędów w pracy zdarza się w godzinach nocnych (22.00-6.00, ze szczytem przypadającym około 3.00 nad ranem), ale drugi, nieco mniejszy szczyt błędów przypada w dzień około godziny 15.00. Dowiedziono również, że w godzinach nocnych obniża się poziom wszystkich funkcji psychomotorycznych istotnych przy ocenie zdolności do pracy. Ponadto stwierdzono, że po 9 godzinach pracy w następuje istotny spadek zdolności umysłowych, przy czym po 9 godzinach pracy w nocy jest on większy, niż po 9 godzinach pracy w dzień. Spadek zdolności do pracy po określonym czasie pracy w dzień wiąże się ze zmęczeniem, zaś w porze nocnej – z interakcją zmęczenia i zaburzeniem rytmu okołodobowego. Opisane wyżej prawidłowości mają charakter uniwersalny, a różnice interindywidualne dotyczą jedynie stopnia nasilenia tych zjawisk oraz szczegółowych przedziałów godzinowych, w jakich występuje szczytowa dyspozycja i spadek formy.

U chronotypów porannych (tzw. „skowronki”) wysoka sprawność występuje w godzinach przedpołudniowych a w godzinach wieczornych następuje wyraźnie obserwowalny spadek efektywności w funkcjonowaniu, natomiast u typów „wieczornych” (zwanych niekiedy „sowami”) szczytowa dyspozycja przypada na godziny późnopołudniowe lub wieczorne. Wiadomym jest również, że człowiek do pewnego stopnia jest w stanie adaptować się do społecznie wymuszonych rytmów okołodobowych, przy czym adaptacja taka w przypadku nieregularnych zmian (pracy o różnych porach) jest poważnie zaburzona lub nawet niemożliwa bez negatywnych konsekwencji w funkcjonowaniu i zdrowiu⁶².

Jak wspomniano wyżej, spadek zdolności do pracy w ciągu doby wiąże się ze zmęczeniem objawiającym się wydłużonym czasem reakcji, deficytami uwagi i większą ilością błędnych decyzji, szczególnie w warunkach presji

---

⁶¹ Tak też w: (1) Tucker P i Folkard S. (2012), Working Time, Health, and Safety: a Research Synthesis Paper, ILO: Geneva; (2) Terelak J.F. (2008), Człowiek i stres, Oficyna Wydawnicza Branta: Warszawa-Bydgoszcz.

⁶² Ibidem.

czasowej, a także ze znużeniem i sennością. Doświadczany poziom zmęczenia zależny jest w dużej mierze także od długości i jakości snu⁶³.

Wydłużony czas pracy może mieć również negatywny wpływ na wzorce snu⁶⁴. Virtanen i in.⁶⁵ badali jak dalece narażenie na długie godziny pracy ma wpływ na krótki sen, trudności w zasypianiu, częste budzenie się, wczesne budzenie się oraz brak odczucia wypoczynku. Wykorzystali oni dane z badania Whitehall II⁶⁶, tj. dwóch pomiarów czasu pracy (faza 3, 1991-1994 i faza 5 1997-1999) oraz dwóch pomiarów subiektywnych zaburzeń snu (faza 5 i faza 7, 2002-2004). Próba składała się z pracowników pełnoetatowych bez zaburzeń snu w fazie 5 i pozostających w zatrudnieniu w fazach 5 i 7 (n=937-1594) lub w fazach 3, 5 i 7 (n=886 -1510). Badacze stwierdzili, że praca ponad 55 godzin tygodniowo, w porównaniu do 35-40 godzin tygodniowo, wiąże się z występowaniem zaburzeń snu. Po uwzględnieniu czynników demograficznych, narażenie na długie godziny pracy niosło niemal dwukrotne zwiększenie ryzyka dla skrócenia czasu snu oraz dla zmęczenia po przebudzeniu i ponad trzykrotne dla trudności z zasypianiem. Powtarzająca się ekspozycja na długie godziny pracy wiązała się z przeszło trzykrotnym ryzykiem skrócenia czasu snu; ponad sześciokrotnym dla trudności z zasypianiem i przeszło dwukrotnym dla przedwczesnego budzenia się rano. Jednakże trzeba pamiętać, że zaburzenia snu mogą być

---

⁶³ Tucker P i Folkard S. (2012), *Working Time, Health, and Safety: a Research Synthesis Paper*, ILO: Geneva.

⁶⁴ Ibidem, a także w: Cox, T., Griffiths, A. i Rial-Gonzalez, E. (2000). *Research on work related stress*. Office for Official Publications of the European Communities: Luxembourg

⁶⁵ Virtanen, M., Ferrie, J.E., Gimeno, D., Vahtera, J., Elovainio, M., Singh-Manoux, A., Marmot M.G. i Kivimäki, M. (2009). Long working hours and sleep disturbances: The Whitehall II prospective cohort study. *Sleep*, 32(6), 737-745.

⁶⁶ Badania Whitehall opierają się o główne podłużny projekt badawczy, który zaczął się w Wielkiej Brytanii w 1967 roku. Badanie Whitehall II objęło 10000 urzędników cywilnych Zjednoczonego Królestwa zatrudnionych w różnych ministerstwach od 1985 roku. Charakterystyka warunków pracy określona w badaniach Whitehall została uznana za dobry predyktor przyszłego funkcjonowania społecznego, psychologicznego i fizycznego (przyj. autora).

także wynikiem innych czynników związanych z pracą lub leżących poza pracą zawodową⁶⁷.

Długie godziny pracy mają jednak bez wątpienia wpływ na funkcjonowanie poznawcze pracowników, co w przypadku sędziów wydaje się mieć szczególne znaczenie. Na podstawie danych z badania Witehall II stwierdzono, że praca ponad 55 godzin tygodniowo (w porównaniu z 40 godzinami tygodniowo) wiązała się z niższymi wynikami w teście słownym, a także ze spadkiem poziomu wykonania testu rozumowania⁶⁸. Inni badacze także wskazują na pogorszone funkcjonowanie neurokognitywne, obniżoną produktywność, większą ilość błędów i zwiększoną liczbę wypadków przy pracy⁶⁹. W literaturze podkreśla się także, że długie godziny pracy przynoszą negatywne rezultaty szczególnie w sytuacji koincydencji z innymi niekorzystnymi psychospołecznymi warunkami pracy, zwłaszcza z wysokimi wymaganiami w pracy oraz obniżoną swobodą decyzyjną⁷⁰.

Podsumowanie

Przedstawione w niniejszym artykule badania sugerują, że wydłużone godziny pracy niosą ze sobą ryzyko zarówno obniżenia bieżącej zdolności do pracy, jak i długoterminowych konsekwencji zdrowotnych. Za wydłużone godziny

---

⁶⁷ Tak też w: (1) Tucker P i Folkard S. (2012), *Working Time, Health, and Safety: a Research Synthesis Paper*, ILO: Geneva; (2) Leka S., Jain A. i Orlak. K (tłum) (2013), *Zagrożenia psychospołeczne w środowisku pracy I ich wpływ na zdrowie*, Stowarzyszenie Zdrowa Praca: Warszawa.

⁶⁸ Virtanen, M., Ferrie, J.E., Gimeno, D., Vahtera, J., Elovainio, M., Singh-Manoux, A., Marmot M.G. i Kivimäki, M. (2009). Long working hours and sleep disturbances: The Whitehall II prospective cohort study. *Sleep*, 32(6), 737-745.

⁶⁹ Tak też w: (1) Caruso, C.; Hitchcock, E.; Dick, R.; Russo, J.; Schmidt, J. (2004), *Overtime Work and Extended Shifts: Recent Findings on Illness, Injuries and Health Behaviors*, National Institute for Occupational Safety and Health: Cincinnati; (2) Caruso, C. (2006), Possible broad impacts of long work hours, *Industrial Health*, Vol. 44, No. 4, 531-536; (3) Caruso, C.; Waters, T. 2008. A review of work schedule issues and musculoskeletal disorders with an emphasis on the healthcare sector, *Industrial Health*, No. 46, 523-534.

⁷⁰ Tak też w: (1) Tucker P i Folkard S. (2012), *Working Time, Health, and Safety: a Research Synthesis Paper*, ILO: Geneva; (2) Leka S., Jain A. i Orlak. K (tłum) (2013), *Zagrożenia psychospołeczne w środowisku pracy I ich wpływ na zdrowie*, Stowarzyszenie Zdrowa Praca: Warszawa.

pracy uważa się przy tym regularne wykonywanie pracy w wymiarze faktycznym przekraczającym 9 godzin dziennie oraz 40 godzin tygodniowo.

W Polsce, jak dotąd, nie opublikowano badań dotyczących czasu pracy sędziów, jednak niedawne badania stresu zawodowego w sądach powszechnych przeprowadzone przez Stowarzyszenie Zdrowa Praca⁷¹ wskazują, że pracownicy sądownictwa są narażeni na długie godziny pracy - 35% z nich pracuje 9 godzin lub więcej, w tym 1/3 przeszło 12 godzin dziennie. Prawie 30% badanych stwierdziło też, że zdecydowanie nie wystarcza im czasu na wykonanie pracy. Badanie to - jako podmiotowo reprezentatywne pod względem grup zawodowych⁷² - dostarcza też pewnej wiedzy o sytuacji sędziów, którzy stanowili 1/5 próby badawczej.

W oparciu o literaturę skonkludować bowiem należy, że faktyczny czas pracy osób zatrudnionych w sądach powszechnych w Polsce w przypadku co trzeciego pracownika wiąże się z ryzykiem kumulacji zmęczenia oraz zaburzeń snu. Z punktu widzenia zdolności do efektywnego wykonywania obowiązków służbowych należy podkreślić, iż tak długie godziny pracy skutkują obniżeniem sprawności umysłowej, zaburzeniami uwagi i pamięci, owocując zwiększoną ilością pomyłek i błędnych decyzji. Wniosek ten pozostaje spójny z analizą dobrostanu pracowników sądów w Polsce, z której wynika, że około połowa badanych często lub stale ma problemy z koncentracją uwagi, a wszyscy doświadczają zaburzeń snu⁷³. W tej sytuacji wydaje się, że wykorzystanie przy planowaniu pracy wiedzy z obszaru psychofizjologii (w tym o chronotypach) staje się nieodzownym elementem - może bowiem łagodzić negatywne skutki wynikające z nadmiaru pracy w sądach. Co więcej, przyjmując wskaźniki literaturowe dotyczące pracowników europejskich, uznać należy, że co dziesiąty pracownik polskich sądów powszechnych narażony jest na istotnie podwyższone ryzyko

---

⁷¹ Orlak K. (red.) (w druku), Stres zawodowy w sądach powszechnych I jego skutki zdrowotne. Wyniki badania TEMIDA 2015, Stowarzyszenie Zdrowa Praca: Warszawa.

⁷² Struktura próby badanej w ramach TEMIDA 2015 odpowiada dokładnie strukturze grup zawodowych faktycznie pracujących w polskich sądach powszechnych w 2015 r, ustalonej na podstawie danych udostępnionych przez Ministerstwo Sprawiedliwości

⁷³ Ibidem.

poważnych zaburzeń w stanie zdrowia, w tym np. półtorakrotnie wyższe ryzyko wystąpienia chorób sercowo-naczyniowych.

Niewątpliwie potrzebne są dalsze badania, dotyczące poszczególnych grup zawodowych, w tym sędziów polskich, w celu jak najdokładniejszego poznania wzajemnych związków czasu pracy i psychospołecznych warunków pracy sędziów z dobrostanem tej grupy zawodowej, tym bardziej, że błędy w pracy sędziego mogą być szkodliwe dla interesu obywateli i społeczeństwa jako całości.

